

УДК 355.233.015.3

Юрій ДЕМ'ЯНЮК,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Б. Хмельницького, м. Хмельницький*

Альона НАКОНЕЧНА,

*аспірант Хмельницького національного університету,
м. Хмельницький*

БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІР ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ВИЩОГО ВІЙСЬКОВОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті обґрунтовується освітнє середовище вищого військового навчального закладу як соціокультурна реальність, яка конструюється суб'єктами освітнього процесу в ситуації взаємодії на засадах толерантності, креативності, міжособистісної комунікації для досягнення цілей професійного та особистісного розвитку й соціалізації.

Визначається, що в умовах соціокультурного освітнього середовища традиційна роль викладача як носія освітньої реальності змінюється на роль організатора такого середовища. Доводиться, що його цілеспрямоване створення забезпечує включення тих, хто навчається в соціокультурні зв'язки різного типу та рівня, які надають можливості майбутнім фахівцям досягнути успіху в професійній підготовці. Разом з тим, освітнє середовище є генератором соціально-психологічних ризиків, вплив яких розповсюджується на якість освітнього процесу та його результати.

Обґрунтовується, що джерелом соціально-психологічних ризиків освітнього середовища є сукупність особистісних характеристик

суб'єктів освітнього процесу, особливостей їх взаємодії, зміст освіти та способи його засвоєння, управлінські та організаційні традиції вищого військового навчального закладу, а також порядок організації освітнього процесу.

Ключові слова: *освітній процес, безпечне освітнє середовище, соціально-психологічні ризики, майбутні фахівці, вищий військовий навчальний заклад.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасне суспільство характеризується інтенсивним протіканням соціальних процесів у різних сферах, що призводить до підвищення його ентропійності внаслідок ускладнення умов суспільного життя кожної людини, різкої зміни соціокультурної ситуації, що впливає на становлення та розвиток особистості. Найбільш помітно зазначені тенденції проявляються у сфері вищої школи, де суб'єкти освітнього процесу складають особливу соціальну групу з притаманними соціально-психологічними та психофізіологічними особливостями, яка є чутливою до впливу негативних чинників соціального, психологічного та інформаційного характеру. Це обумовлює потребу у створенні безпечного освітнього середовища на принципах толерантності, креативності, міжособистісної комунікації, що забезпечує, насамперед, тих, хто навчається відчуттям захищеності та психосоціального комфорту, визначає успішність сформованості у них професійних компетентностей. Таким безпечним середовищем повинен стати, власне, вищий навчальний заклад, зокрема військовий, враховуючи специфіку укладу життя майбутніх офіцерів і чинники ризику, що прямо або опосередковано впливають на реалізацію цілей їх професійної підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Упродовж останніх років помітно вирізняються дослідження освітнього середовища, які проведені такими науковцями: І. Баєва, І. Габа, Л. Гаязова, О. Керницький, В. Тименко, Ю. Мануйлов, В. Маралов, Л. Новікова, В. Орлов, В. Панов, Ю. Песоцький, В. Рубцов, В. Сітаров, В. Слободчиков, Ю. Швалб, І. Щендрик, М. Чорноушек, О. Ярошинська В. Ясвін, К. Юр'єва та ін.

Тематичне розмаїття цих досліджень вказує на наполегливі спроби вчених пізнати природу освітнього середовища, його “живильні” можливості для досягнення цілей освіти в різних типах навчальних закладів.

Особливу увагу науковці (М. Нещадим, В. Ягупов, О. Марченко, В. Ткаченко, С. Левченко та ін.) зосереджують на дослідженні проблематики соціокультурної природи освітнього середовища вищої школи, зокрема вищого військового навчального закладу. Це обумовлено наявністю стійких переконань стосовно того, що учасники освітнього процесу в умовах взаємодії породжують соціально-психологічні ризики, від рівня впливу яких залежатиме безпека освітнього середовища. Попри значний інтерес до означеної проблематики, такі ризики залишаються недостатньо вивченими.

Метою статті є обґрунтування безпечного стану освітнього середовища вищого військового навчального закладу як соціокультурної реальності та основних ризиків, які нею продукуються.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом останнього десятиріччя переважаючим об’єктом педагогічного дослідження стає освітнє середовище та його різноманітні аспекти, що обумовлено розвитком психолого-педагогічної концепції середовищно-орієнтованого навчання, що дозволяє перенести акцент у діяльності викладача з активного педагогічного впливу на особистість студента у контекст формування освітнього середовища, в якому відбувається його професійне становлення [4].

Освітнє середовище є такою соціокультурною реальністю, яка суб’єктивно конструюється за допомогою заданих культурою способів категоризації. Як соціокультурний феномен освітнє середовище пов’язано з такими поняттями, як система соціальних цінностей і норм, що формуються в освітній діяльності суспільства. Воно впливає не тільки на тих, хто безпосередньо до нього включений, але й на всіх решта членів суспільства. Так, в освітньому середовищі вищого військового навчального закладу створюються умови не лише для розвитку професійної культури майбутніх офіцерів, але й для гармонізації інтелектуальної та емоційної сфер особистості, формування її моральних орієнтацій та образів ідеального фахівця.

З точки зору системного підходу освітнє середовище розглядається як елемент соціокультурного середовища. У зв'язку з цим норми та цінності, на яких базується соціокультурне середовище, будуть складати основу освітнього середовища. Зміст освіти безпосередньо пов'язаний із соціокультурним середовищем, яке й буде детермінувати процес її розвитку. Освіта, таким чином, постає транслятором знань, норм і цінностей культури. Індивід у цьому процесі постає суб'єктом, який, з одного боку, приймає нові знання, цінності, що закладені в освіті, а з іншого – сам впливає на освіту [9].

Соціокультурне освітнє середовище як продукт спільного конструювання в актуальних освітніх ситуаціях не є сукупністю умов та обставин, що задаються ззовні, а починається там, де відбувається зустріч того, хто освічує, й того, хто освічується, де вони починають спільно його проектувати та будувати – і як предмет, і як ресурс своєї спільної діяльності; і де між окремими інститутами, програмами, суб'єктами освіти починають вибудовуватися певні зв'язки й відносини [9]. Вихідним положенням даного підходу до освітнього середовища є розуміння того, що необхідною умовою розвитку особистості є її участь у спільній діяльності, яка розділена з іншими учасниками освітнього процесу [8]. При цьому головним механізмом функціонування освітнього середовища є комунікація. Це означає, що воно народжується та функціонує там, де відбувається комунікативна взаємодія різноманітних сенсів і способів діяльності та в результаті акумулює це розмаїття так, що кожен з учасників середовища виявляється здатним змінити власну позицію та бачення ситуації, а також сформулювати можливий проект нового опису, а отже й нової конструкції ситуації [10].

Окрім того, освітнє середовище є тією сферою, в якій відбувається трансформації досвіду та ідентичності учасників освітнього процесу. Якщо середовище є умовою конструювання суб'єктивності, то підлягає перегляду традиційна роль викладача, який, зазвичай, повинен викликати зміни в свідомості тих, хто навчається шляхом організації та здійснення певної освітньої технології. У цьому випадку він радикально змінює свою функцію – з формування ідентичності на організацію

освітнього середовища, тобто здійснює управління його створенням та виробництвом [9].

За результатами аналізу наукових праць встановлено, що якісними характеристиками освітнього середовища вищого навчального закладу є:

цілісність, що включає усі необхідні компоненти взаємодії та утворює інтегративний простір (соціальний, культурний, інноваційний);

варіативність, що обумовлює наповнення освітнього середовища розмаїттям сенсів та значень, можливістю вибору майбутнім фахівцям як змісту, так і форм й способів різних форм навчальної діяльності;

діалогічність, що визначається творчо-пошуковою взаємодією всіх суб'єктів освітнього процесу;

відкритість, що перебуває в стані постійної взаємодії (обміну) з соціокультурним середовищем;

суб'єктність, що означає здатність особистості виступити агентом (суб'єктом) дії, бути незалежним від інших людей;

універсальність, що обумовлює різноманітне призначення;

невизначеність, що стимулює пошук власних орієнтирів;

динамічність, що обумовлена трансформацією, оскільки складові елементи вступають в нові відносини та утворюють нові форми [1].

Як педагогічний чинник освітнє середовище вищого військового навчального закладу забезпечує усім суб'єктам освітнього процесу (у нашому випадку – це викладачі, курсанти, керівний склад) систему можливостей, пов'язаних із задоволенням потреб та їх трансформацією в життєві цінності, що актуалізують не лише процес професійного, але й особистісного розвитку. При цьому його психологічною сутністю є сукупність діяльнісних та комунікативних актів та відносин учасників освітнього процесу.

Якщо розглядати освітнє середовище в якості надання ним освітніх можливостей, то критерієм якості є його здатність забезпечити всім учасникам освітнього процесу системи можливостей для ефективного саморозвитку [2]. Мова йде про ситуацію взаємодії майбутнього фахівця зі своїм середовищем, в якому він, проявляючи

відповідну активність, стає реальним суб'єктом свого розвитку. З теологічної точки зору освітнє середовище повинно сприяти успішному досягненню ключової мети освітнього процесу – формування професійно значущих компетентностей. Загалом, мова йде про безпекові можливості освітнього середовища в реалізації інтересів особистісного та професійного розвитку майбутніх фахівців. Власне безпечність (захищеність) освітнього середовища науковці розглядають як інтегральний показник якості освітнього середовища.

Безпека розглядається як основне поняття, що характеризує захищеність інтересів індивіда та суспільства від впливу ризику. Зазначена категорія має цільове значення для управління ризиком та забезпечення належного рівня захищеності соціальних систем. Отже, принциповим показником безпечного стану освітнього середовища є його здатність посередництвом наданих можливостей забезпечувати задоволення усього ієрархічного комплексу потреб суб'єктів освітнього процесу, створюючи при цьому відповідну мотивацію їх діяльній активності [3].

Значний внесок щодо осмислення умов, за яких освітнє середовище буде безпечним, внесли В. Воронцов, Ю. Мануйлов, В. Слободчиков, Ю. Песоцький, В. Ясвін та ін. Над проблематикою соціально-психологічної безпеки освітнього середовища працюють В. Баєва, Е. Лактіонова, А. Журавльов, Н. Іванова, М. Кашапов, О. Марченко, В. Рубцов та ін. Результати аналізу наукових досліджень свідчать про те, що освітнє середовище вищого військового навчального закладу повинно виконувати такі функції:

адаптивну (забезпечує майбутньому фахівцю адекватні умови його розвитку, почуття психосоціального комфорту, а також задоволення потреби в безпеці). В умовах вищої військової школи така функція є визначальною та спрямована на мінімізацію негативного впливу специфічних стресорів, зумовлених військовим укладом повсякденного життя майбутніх фахівців. Методологія проектування освітнього середовища полягає в створенні стабільних соціально-психологічних умов для адаптації тих, хто навчається, реалізації соціальних та освітніх технологій, що несуть мінімальний ризик та забезпечують

опірність майбутніх фахівців негативним впливам соціокультурного середовища в широкому сенсі;

формуючу (формує здоровий та безпечний образ життя курсанта (слухача) посередництвом втілення соціальних стереотипів в реалізації життєвих цілей). Освітнє середовище фактично типізує особистість майбутнього фахівця та дає можливість суспільству через виховання реалізовувати відповідні ідеали;

освітню (виступає в якості психолого-педагогічної методології, визначаючи систему професійних дій педагога, здійснює організаційний, освітній вплив на навчальну діяльність курсантів (слухачів) [8].

Отже, безпечне освітнє середовище вищого військового навчального закладу є засобом комплексного цілеспрямованого впливу на майбутнього фахівця як індивіда (адаптивна функція); особистість (формуюча функція); суб'єкта освітньої діяльності (освітня функція). Окрім того, курсант (слухач) в процесі професійної підготовки своїми діями та вчинками активізує елементи безпечного освітнього середовища, тим самим створюючи його для себе. Це визначає успішність сформованості у нього як універсальних, так і професійних компетентностей.

Обґрунтовуючи комплексний характер впливу освітнього середовища на майбутнього фахівця, тим самим постулюється його психологічна сутність, яка проявляється у системі взаємовідносин суб'єктів освітнього процесу. Саме зміст цих відносин є основним критерієм безпекової якості освітнього середовища та визначає характер ризиків, які у ньому формуються. Разом з тим, освітнє середовище може виступати генератором ризиків, вплив яких розповсюджується на якість освітнього процесу, на успішність досягнення цілей професійного та особистісного розвитку майбутнього фахівця. Такі ризики є за своєю природою соціально-психологічними та характеризують ситуацію невизначеності міжособистісних відносин, яка може мати позитивний та негативний сценарій розвитку.

Слід підкреслити, що соціально-психологічні ризики проявляються унаслідок взаємодії суб'єктів освітнього середовища у форматі: “викладач – курсант (слухач)”, “викладач – викладач”,

“курсант (слухач) – курсант (слухач)”. Кожен формат взаємодії, який, насамперед, проявляється через комунікацію може породжувати конфліктну ситуацію, спричинену впливом деструктивних чинників, зокрема стресорів військового укладу життєдіяльності. Така ситуація призводить до дефіциту “живильних” можливостей освітнього середовища та трансформує диспозицію взаємодії “суб’єкт – суб’єкт” в “суб’єкт – об’єкт”. При цьому суб’єкти виступають носіями ризику по відношенню до об’єктів. Будь-який учасник освітнього процесу вищого військового навчального закладу – слухач (курсант), педагог або керівник є об’єктами ризику. Суб’єктна позиція залежить від наявності владних повноважень і сили мотивації щодо самовизначення, самопізнання та самореалізації. Щодо останнього, то означені мотиви з точки зору сучасних досліджень соціальних ризиків є інструментами, які трансформують позицію особистості від об’єкта до суб’єкта ризику. Кількість ризиків у зв’язку з цим не зменшується, але зростає розмаїття поведінкових ризик-стратегій, а це означає збільшення шансів щодо пошуку більш ефективних рішень [1].

На думку І. Арендачук, суб’єкти освітнього середовища, які включені в певну спільну діяльність, не обов’язково однаково відносяться до її цілей і результатів. Інколи ця різниця не носить принципового характеру та обумовлена або частковою відсутністю взаєморозуміння, або різницею в пріоритетах, яка інколи доходить до конфліктного зіткнення інтересів. У зв’язку з цим можливе формування поведінкового ризику, який в освітньому середовищі можна визначити як усвідомлений або неусвідомлений спосіб поведінки його суб’єктів в умовах професійної та педагогічної взаємодії.

Необхідно відмітити, що джерелом соціально-психологічних ризиків освітнього середовища вищого військового навчального закладу є вплив об’єктивних і суб’єктивних чинників, серед яких: управлінські та організаційні традиції (встановлені правила, поведінкові настанови та стереотипи, пов’язані з діяльністю та дотриманням норм щодо її виконання), а також порядок організації освітнього процесу (розподілення аудиторного фонду, організація навчання, зокрема розподілення навчального навантаження, визначення обсягу навчальних завдань

тощо та його методична забезпеченість, налагоджена робота з персоналом); зміст освіти та способи його засвоєння (тематика навчання, форми і методи навчання); сукупність особистісних характеристик суб'єктів освітнього процесу, особливостей їх взаємодії [6]. Однак, на думку більшості педагогів, визначальний вплив на досягнення цілей освітнього середовища мають ті чинники, які безпосередньо генерують соціально-психологічні ризики поведінкового характеру, а саме: індивідуальні характеристики та система відносин суб'єктів освітнього процесу. У свою чергу зазначені суб'єктивні чинники перебувають в корелятивних зв'язках з об'єктивними. Вплив останніх носить цілеспрямований характер та розглядається як основа опосередкованого управління створенням сприятливого освітнього середовища. Враховуючи це, актуалізуються підходи з мінімізації означених вище ризиків, які безпосередньо пов'язані з реалізацією опосередкованого впливу на суб'єктів освітнього процесу. Його мета – забезпечення прояву у кожного з них необхідних особистісних якостей, зокрема таких які спонукають до саморозвитку, пізнавальної активності, оволодіння навиками емоційної саморегуляції поведінки та діяльності, забезпечують відкритість до нового досвіду, зацікавленість у результатах власної діяльності та адаптованість до труднощів групових взаємодій в освітньому процесі тощо [3].

Загалом, процес мінімізації соціально-психологічних ризиків освітнього середовища вищого військового навчального закладу пов'язаний з внутрішньою роботою науково-педагогічного складу, керівного складу, а також слухачів (курсантів), спрямованою на подолання негативного відношення до діяльності, на розширення компетентностей щодо вирішення ситуацій невизначеності в психолого-педагогічних взаємодіях.

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, освітнє середовище як соціокультурна реальність конструюється суб'єктами освітнього процесу в ситуації взаємодії на засадах толерантності, креативності, міжособистісної комунікації для досягнення цілей професійного, особистісного розвитку та соціалізації. Освітнє середовище вищого військового навчального закладу забезпечує

всім суб'єктам освітнього процесу систему можливостей, пов'язаних із задоволенням потреб та їх трансформацією в життєві цінності, що актуалізують не лише процес професійного, але й особистісного розвитку. При цьому його психологічною сутністю є сукупність діяльнісних та комунікативних актів та відносин учасників освітнього процесу.

Інтегральним показником якості освітнього середовища є його безпечний стан. Безпечне освітнє середовище вищого військового навчального закладу є засобом комплексного цілеспрямованого впливу на майбутнього фахівця як індивіда (адаптивна функція); особистість (формуюча функція); суб'єкта освітньої діяльності (освітня функція). Разом з тим, освітнє середовище продукує соціально-психологічні ризики, вплив яких розповсюджується на якість освітнього процесу, на успішність досягнення цілей професійного та особистісного розвитку майбутнього фахівця. Основним джерелом соціально-психологічних ризиків освітнього середовища вищого військового навчального закладу є сукупність особистісних характеристик суб'єктів освітнього процесу, особливостей їх взаємодії.

Перспективами подальших наукових розвідок слід вважати розробку підходів щодо мінімізації впливу соціально-психологічних ризиків на безпеку освітнього середовища вищого військового навчального закладу.

Список використаної літератури

1. Арндачук И. В. Образовательная среда вуза как фактор психолого-педагогических рисков / И. В. Арндачук. – Режим доступа : http://www.sgu.ru/sites/default/files/textdocsfiles/2013/07/15/arendachuk_egorova.pdf
2. Баева И. А. Психологическая безопасность образовательной среды и характер общения ее участников / И. А. Баева // Экопсихологические исследования. – М., 2009. – С. 181–197.
3. Бочарова Е. Е. Границы социальной активности и субъективное благополучие молодежи / Е. Е. Бочарова // Вестник Моск. гос. обл. ун-та. Сер. : Психологические науки. – 2012. – № 3. – С. 5–11.
4. Габа І. М. Освітнє середовище: соціально-психологічна парадигма / І. М. Габа // Актуальні проблеми психології: Т. 7; вип. 22. – К. : 2010. – С. 27–31.
5. Керницький О. М. Освітнє середовище вищого навчального закладу як педагогічний феномен / О. М. Керницький // Проблеми інженерно-

педагогічної освіти. – 2013. – № 38–39. – С. 43–50. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Piro_2013_38-39_8.

6. Лактионова Е. Б. Психологические риски в образовательной среде: типология, классификация, факторы формирования / Е. Б. Лактионова // Экопсихологические исследования. – М., 2009. – С. 197–212.

7. Нещадим М. І. Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика : монографія / М. І. Нещадим. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2003. – 852 с.

8. Рубцов В. В. Проектирование развивающей образовательной среды школы / В. В. Рубцов, Т. Г. Ивошина. – М., 2002. – 272 с.

9. Слободчиков В. И. О понятии образовательной среды в концепции развивающего образования / В. И. Слободчиков. – М., 2000. – 230 с.

10. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. – М. : Смысл, 2001. – 365 с.

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Діденко О. В.

Демянюк Ю. А. Измерение безопасности образовательной среды высшего военного учебного заведения

В статье обосновывается образовательная среда высшего военного учебного заведения как социокультурная реальность, которая конструируется субъектами образовательного процесса в ситуации взаимодействия на основе толерантности, креативности, межличностных коммуникаций для достижения целей профессионального и личностного развития и социализации.

Определяется, что в условиях социокультурной образовательной среды традиционная роль преподавателя как носителя образовательной реальности меняется на роль организатора такой среды. Обосновывается, что его целеустремлённое создание обеспечивает включение обучаемых в социокультурные связи различного типа и уровня, которые предоставляют возможности будущим специалистам достичь успеха в профессиональной подготовке. Вместе с тем, образовательная среда является генератором социально-психологических рисков, влияние которых распространяется на качество образовательного процесса и его результаты.

Обосновывается, что источником социально-психологических рисков образовательной среды является совокупность личностных

характеристик суб'єктів освітнього процесу, особливостей їх взаємодії, зміст освіти і способи її засвоєння, управлінські і організаційні традиції вищого військового навчального закладу, а також порядок організації освітнього процесу.

Ключевые слова: *освітній процес, безпечна освітня середовище, соціально-психологічні ризики, майбутні спеціалісти, вище військове навчальне заклад.*

Demianiuk Yu. Educational Environment Security Measurement of the Higher Military Educational Institution

The article substantiates the educational environment of the higher military educational institution as a social and cultural reality, which is constructed by the subjects of the educational process in a situation of interaction on the basis of tolerance, creativity, interpersonal communication in order to achieve the professional and personal development and socialization goals.

It has been determined that in the conditions of the social and cultural educational environment, the traditional role of the teacher as a carrier of educational reality changes to the role of organizer of such an environment. It has been proved that its purposeful creation ensures the inclusion of those who study in socio-cultural connections of different types and levels, which enables future specialists to succeed in professional training. Moreover, the educational environment is considered to be a generator of social and psychological risks, the impact of which extends to the educational process quality and its results.

It has been substantiated that the source of social and psychological risks of the educational environment is a set of personal characteristics of the educational process parts, their interaction features, the education contents and learning methods, administrative and organizational traditions of the higher military educational institution, as well as the procedure for organizing the educational process.

Keywords: *educational process, safe educational environment, social and psychological risks, future specialists, higher military educational institution.*